

Види роду *Myotis* сходу України: білі плями біогеографії та поширення видів

Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I. Species of the genus *Myotis* in eastern Ukraine: white spots in biogeography and species distribution. — The specifics of distribution and, to a lesser extent, problems of taxonomy of populations of bats of the genus *Myotis* (mouse-eared bats) common in eastern Ukraine between the Siversky Donets and the Sea of Azov are considered. Attention is paid to three species: *Myotis nattereri* (s. l.), *M. daubentonii*, and *M. aurascens (mystacinus s. l.)*. In regard to these groups, there are significant differences in views on distribution, taxonomy, and nomenclature, which significantly affects perceptions of the composition of local fauna. Data on the distribution of species in the region are presented and revised, the boundaries of species distribution are outlined, and key publications on species findings are summarised. Distribution maps in the region are presented for each species.

Вступ

Дослідження локальних фаун часто вносять суттєві корективи у знання про ареали видів, зокрема й широкоареальних. І часом такі корективи виявляються настільки важливими, що дозволяють зовсім інакше інтерпретувати і відомості про поширення чи міграції видів, і навіть їхню історичну біогеографію (філогеографію). Особливо неповними й такими, що потребують уточнень, є відомості про поширення кажанів як однієї з найбільш утаємничених груп ссавців української фауни.

Ще однією з явних проблем є мала відомість значної частини локальних досліджень. Через це такі дані часто залишаються проігнорованими у фауністичних оглядах, що призводить до дуже викривлених уявлень про ареали видів або до повторення тих даних, які давно застаріли і вже не раз були уточненими. Надто все це стосується видів роду *Myotis* (нічниці), представлених у фауні Донбасу і прилеглих частин Приазов'я та басейну Сіверського Дінця трьома групами видів (надвидами) — нічницями вусатими, нічницями війчастими і нічницями водяними. Саме їм і присвячено цей огляд.

Головна мета праці — окреслити межі поширення рідкісних видів кажанів місцевої фауни на основі всього масиву доступних для аналізу даних.

Види та надвидові групи *Myotis* сходу України

У складі фауни східної частини України відомо 5 видів роду *Myotis* (Загороднюк 2006, 2012), і це різноманіття забезпечується розмаїттям природних умов (межа Лісостепу і Степу, долина Дінця і Донецький криж). У Приазов'ї різноманіття дещо менше (Волох *et al.* 2021), що так само визначається однотипністю умов існування і загалом степовим ландшафтом — тут на всьому проміжку від нижнього Дніпра до Маріуполя зареєстровано тільки два види — *M. mystacinus* (s. l.) та *M. daubentonii*, при тому вказівка останнього не є однозначною (докладніше далі).

Випадки спорадичного поширення, зальотів чи непідтверджених знахідок видів тут не розглядаються. Так, знахідки *Myotis dasycneme* відомі лише на півночі, в басейні Дінця, те саме стосується й *M. brandtii*, проте дані про нього частково розглянуто в описі групи *M. «mystacinus»*.

Myotis nattereri (s. lato)

Традиційна система поглядів на поширення цього виду в Україні зводиться до окреслення його ареалу західними (переважно прикарпатськими) областями та ізолятом у Криму, при тому всі такі знахідки є дуже рідкісними (Годлевская 2003). Врешті, більшість оглядів так і описують ареал, попри те, що вид виявлено і на сході України, в різних ділянках Дінця, від Рубіжного до Станиці Луганської (Петрушенко *et al.* 2002). Першою знахідкою стала реєстрація цієї нічниці в Придінцівській заплаві у липні 2001 р. (Годлевська *et al.* 2002). Згодом (у червні 2009 р.) вид виявлено і в нагірних лісах з потічками в околицях Першоззаванівки Лутугинського р-ну (Загороднюк & Заїка 2009).

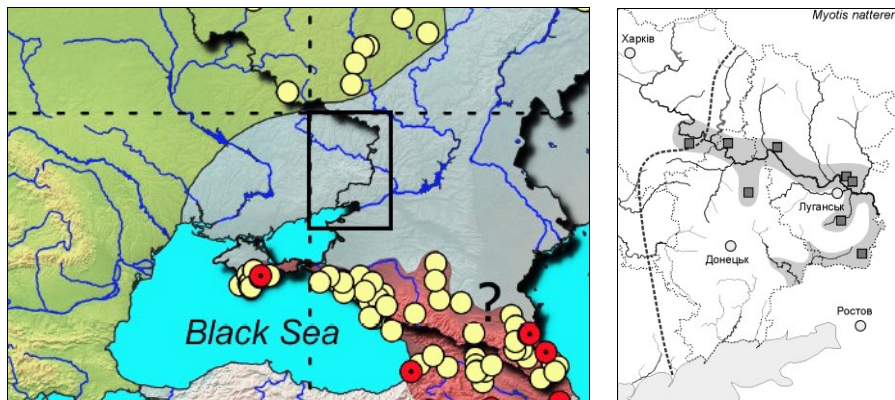

Рис. 1. Поширення нічниці війчастої (*Myotis nattereri*) в Європі й на сході України; ліворуч — фрагмент мапи зі статті Д. Смірнова з кол. (Smirnov *et al.* 2020; аналогічна за контурами — на вебсайті МСОП); праворуч — фрагмент мапи, що демонструє значну прив'язку більшості відомих знахідок до річкової мережі, насамперед басейну Сіверського Дінця (Загороднюк & Коробченко 2008) з доповненням за пізнішими публікаціями (Загороднюк & Заїка 2009).

Наявність невідомого раніше сегменту ареалу уздовж Дінця й на Донецькому Кряжі — не єдина загадка, наразі розгадана. Проблем додає й те, що вид *Myotis nattereri* останніми роками поділено на низку аловидів (напр. [Salicini et al. 2011](#); [Çoraman et al. 2019](#)), при тому західноукраїнські популяції належать до *Myotis nattereri* (s. str.), позаяк кримські й кавказькі — до іншого виду, з умовною назвою «Caucasus-B», близькому до *M. schaubi* ([Çoraman et al. 2019](#)), яких тепер позначають як *M. tschuliensis* Kuzyakin, 1935 ([Smirnov et al. 2020](#)). Проте у всіх цитованих джерелах, як і на сайті МСОП, нічніці цієї групи «не відомі» для сходу України (рис. 2).

Автор порівняв зразок зі Станиці Луганської зі зразками з Криму, Кавказу і Львівщини за ознаками, рекомендованими в останній праці (форма зовнішньої вушної вирізки, розвиток війок на уropатагіумі та прикріплення болони до пальців ступні). Однозначних результатів не отримано. Луганський кажан займає проміжне положення, ближче до «типових» *M. nattereri*.

Myotis daubentonii

Ідея цього нарису з'явилася саме після запиту європейських колег щодо конфігурації ареалу нічніці водяної в Україні, особливо в її південно-східному сегменті (запит від J. A. Епсарао). Вихідна версія була надто схематичною, зі зміщеннями ліній відносно фактів на сотні кілометрів. На жаль, виправлену версію автори не прислали, а стаття не Open Access. Проте врешті доступ було отримано, і це додало смутку: на карті ареал дано суцільною заливкою, від Дніпра до Волги і на півдні до Кавказу, з невеличким «віконцем у Приазов'ї та Криму, без жодних диз'юнкцій на схід від Азову.

У літературі використовують дуже схематичні карти (рис. 2а), детальний же аналіз показує значно більше поширення, асоційоване з річковими долинами (рис. 2b), при тому вид виявлено і в глибині степу на малих річках або у сховищах біля річкових долин ([Годлевская & Гхазали 2009](#); [Годлевская 2010](#); [Ребров 2014](#)), у т. ч. й у прилеглих районах РФ в долині Дону, проте не в нижній його частині, а на півночі Ростовщини — у Верхньодонському районі ([Газарян et al. 2010](#)). Найвіддаленішими на південний схід є дві знахідки — у Проваллі, на річці Провалля біля Королівських скель і на ставку біля Грушівської ділянки Луганського природного заповідника ([Кондратенко & Мороз 2005](#)) та над водоймами у Великоанадольському лісі біля Волновахи і у Володарському районі на території «Половецького степу» ([Годлевская 2010](#)).

Отже, ареал виду на сході обмежений переважно річками басейну Дніпра і Дінця, а в Приазов'ї вид зустрічається лише на окремих водотоках на південних відрогах Донецького кряжу, і не доходить ні до Азову, ні до Нижнього Дону (рис. 2с). Кавказький сегмент ареалу цілком відокремлений від описаного тут. Відокремленою від інших є осіння знахідка в Ботієве (Мелітопольський район, тут р. Корсак), єдина на 15 обстежених місцезнаходжень всієї смуги Приазов'я від Дніпра до Маріуполя ([Волох et al. 2021](#)).

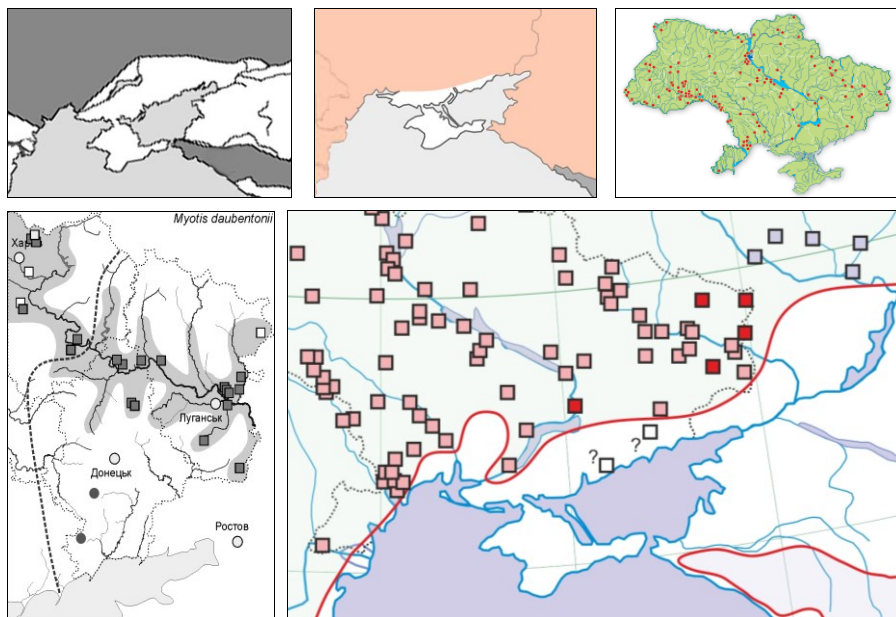

Рис. 2. Поширення *Myotis daubentonii* у південно-східному секторі України. Верхній ряд: ліворуч — фрагменти з оглядів В. Матвеева з кол. (Matveev *et al.* 2005) та Ж. А. Еснарасао (Encarnação & Becker 2020) [в центрі] і карта з ЧКУ (2009); нижній ряд — фрагмент мапи, що демонструє значну прив'язку більшості відомих знахідок до річкової мережі, насамперед басейну Сіверського Дінця (Загороднюк & Коробченко 2008); праворуч — поширення виду в регіоні сумою всіх даних на основі ЧКУ (2009) та серії нових досліджень (Загороднюк & Коробченко 2008; Голдєвська 2010 та ін.) з доповненням по прилеглих частинах РФ (Стрелков & Ильин 1990; Газарян *et al.* 2010) [блакитним кольором].

Неоднозначність останньої знахідки — не тільки в її ізольованості, але й у тому, що це одинична реєстрація, при тому з групи знахідок періоду осінніх міграцій, попри те, що цей вид осілий. Так само знаком питання відмічено на карті згадану реєстрацію за ультразвуком у Половецькому степу.

Myotis aurascens

«Вусаті нічниці», тобто група *Myotis mystacinus* (s. lato), — об'єкт численних ревізій з не стабілізованою дотепер системою поглядів на таксономію й номенклатуру (напр. Benda & Tsytsulina 2000). Зараз в описах фауни України прийнято (рекомендовано, але далеко не всіма дотримано) погляди на наявність 4 видів — *M. mystacinus* (s. str.), *M. brandtii*, *M. alcaethoe*, *M. aurascens* (Загороднюк & Ємельянов 2012).

У фауні регіону зустрічаються два з них (*brandtii* & *aurascens*), проте у значній частині оглядів першого з них не визнають, а другого (по суті обох)

позначають як *M. mystacinus*, тобто назвою надвиду (напр. Голдєвская 2010; Волох *et al.* 2021). Попри це, наявність виду *M. brandtii* у фауні регіону визнається поза сумнівами (напр. Zagorodniuk & Korobchenko 2009; Скубак *et al.* 2017). Значно складніша ситуація з «не-*brandtii*», який продовжують позначати як «*mystacinus*» (loc. cit.), попри те, що показано, що приазовські та луганські вибірки мають бути визначені як *M. auraszens* (Загороднюк & Коробченко 2008; Загороднюк 2012, 2015; Ребров 2014; Бронсков 2017).

У Приазов'ї *M. auraszens* — очевидно єдиний вид свого роду. Тут його відмічено на полюванні (УЗ-детектор) уздовж глинистих прибережних урвищ західніше с. Безіменне Новоазовського району (Голдєвская 2010) і в низці місцезнаходжень західніше, проте всі як «*mystacinus*» (в розумінні *mystacinus* + *aurascens*, не *M. brandtii*) — Набережне (коса Обитічна), Приморськ, Ново-петрівка (Бердянськ), Мангуш (Волох *et al.* 2021). Найсхідніша тут знахідка — околиці Новоазовська (Бронсков 2017). На півночі в доповнення до опублікованих карт (рис. 3а) додалися три знахідки у верхів'ї р. Ковсуг, в с. Верхньобогданівка (Станично-Луганський р-н) (Ребров 2014).

Насамкінець необхідно зауважити, що популяції *aurascens* належать до підвиду *M. a. popovi* Strelkov, 1983 (названого на честь відомого дослідника кажанів Бориса Попова за матеріалами саме з Приазов'я). Нові спроби переіменувати вид як *Myotis davidii* Peters, 1869 (щоправда, для України тільки стосовно Криму: Іваницький *et al.* 2018 та ін.) не є виправданими, оскільки стосуються матеріалів з Китаю (Гонконгу) (Jiang & Feng 2019).

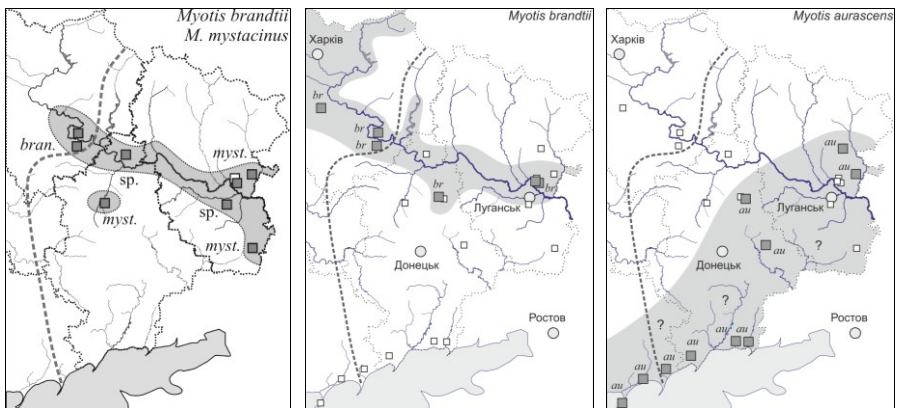

Рис. 3. Поширення нічних групи *Myotis* “*mystacinus*” на сході України. Ліворуч — первинна схема за оглядом раритетної теріофауни сходу України (Загороднюк & Коробченко 2008). Праворуч — генералізована схема поширення *M. brandtii* та *M. auraszens* за сумою всіх доступних даних (на основі попередньої схеми та огляду в ЧК Донецької області (Скубак *et al.* 2017)). На першій карті показана суміш всіх варіантів — *brandtii* + *mystacinus* auct. + *mystacinus* s. str., на другій та третій картах дано ті самі дані, проте доповнені і розділено для однозначних *M. brandtii* (карта в центрі) та для *M. auraszens* (праворуч).

Післямова

Усі відомі для фауни регіону види нічних є осілими, хоча очевидно, що всі вони можуть здійснювати локальні міграції до місць зимівлі або репродукції. Власне, ця їхня здатність і забезпечує можливість рівномірного розселення по території регіону, а з іншого боку, підкреслює, що наявність меж поширення є не випадковим і визначається непридатністю тих чи інших територій для окремих видів або придатністю для них лише окремих районів.

Зокрема, очевидно, що приморська смуга є «привабливою» для нічних степових (*M. aurascens*), проте ніяк не для інших видів. З іншого боку, долина Дінця з його широкими плесами, старицями й ставковими господарствами приваблива для нічної ставкової (*M. dasycneme*). Лісові масиви та прилісові біотопи Придінців'я та Донецького кряжу, напевно, формують «зону комфорту» для нічних північної (*M. brandtii*) й війчастої (*M. nattereri*).

Перші відомості про два останні види в цьому регіоні з'явилися лише у останні два десятиліття, проте це не пов'язано з динамікою ареалів, а лише з прогресом у наших знаннях про склад фауни. Так само *M. aurascens* не є новим видом, по суті, це нова назва для популяцій виду, відомого тут і раніше — *M. mystacinus* (Benda & Tsytulina 2000). Сучасні дослідники часто не визнають зміни в таксономії й наводять останній вид для регіону (напр. Годлевская 2010; Волох *et al.* 2021), проте зміни знань тривають.

Література

- Бронсков, О. 2017. Знахідка нічної степової (*Myotis aurascens* Kuzyakin, 1935) на південному сході України. *Праці Теріологічної Школи*, **15**: 154–155. [CrossRef](#)
- Волох, А., П. Горлов, В. Сіохін, І. Поліщук. 2021. Видове різноманіття кажанів (Chiroptera) в Українському Приазов'ї. *Theriologia Ukrainica*, **21**: 24–36. [CrossRef](#)
- Газарян, С. В., Г. Б. Бахтадзе, А. В. Малиновкин. 2010. Современное состояние изученности рукокрылых Ростовской области. *Plecotus et al.*, **13**: 50–58.
- Годлевська, Л., Я. Петрушенко, О. Кондратенко. 2002. Нові знахідки нічної Наттерера (*Myotis nattereri* Kuhl, 1817) на території східної та південної України. *Вестник зоології*, **35** (6): 52.
- Годлевская, Л. 2003. Реснитчатая (*Myotis nattereri*) и трехцветная (*Myotis emarginatus*) ночницы в Украине. *Novitates Theriologicae*, **3**: 19–24.
- Годлевская, Е. В., М. А. Гхазали. 2009. Новые находки рукокрылых на территории Донецкой области. *Вестник зоологии*, **43** (5): 470.
- Годлевская, Е. В. 2010. Рукокрылые. В кн.: Молодан, Г. Н. [et al.]. *Ландшафты, растительный покров и животный мир РЛП Меотида*. Ноулидж, Донецк, 84–87.
- Загороднюк, І. 2006. Ссавці східних областей України: склад та історичні зміни фауни. *Теріофауна сходу України*. Луганськ, 216–259. (Серія: Праці Теріологічної Школи; Вип. 7).
- Загороднюк, І., М. Коробченко. 2008. Раритетна теріофауна східної України: її склад і поширення рідкісних видів. *Раритетна теріофауна та її охорона*. За ред. І. Загороднюка. Луганськ, 107–156. (Праці Теріологічної школи; Вип. 9).
- Загороднюк, І., С. Заїка. 2009. Нові дані про поширення рідкісних видів кажанів та гризунів (Chiroptera et Rodentia) на Луганщині, східна Україна. *Вестник зоологии*, **43** (6): 564.
- Загороднюк І. 2012. Ссавці сходу України: зміни переліку й ясноти видів від огляду І. Сахна (1963) до сучасності. *Вісник Харківського університету. Серія: біологія*, **16** (1035): 97–108.

- Загороднюк, І. В., І. Г. Смельянов. 2012. Таксономія і номенклатура ссавців України. *Вісник Національного науково-природничого музею*, **10**: 5–30.
- Загороднюк, І. 2015. Фауна заплави річки Деркул та біостанції Ново-Ілленко: кажани та комахоїдні (Chiroptera et Eulipotyphla). *Novitates Theriologicae*, **9**: 8–31.
- Иваницкий, А. Н., Н. В. Сидорчук, Д. А. Васеньков. 2018. Новые данные по рукокрылым восточной части Южного берега Крыма. *Экосистемы*, **16** (46): 110–115.
- Кондратенко, А., В. Мороз. 2005. Общая характеристика, история исследований и фауна млекопитающих Провальской степи. *Novitates Theriologicae*, **5**: 9–13.
- Петрушенко, Я. В., О. В. Годлевська, І. В. Загороднюк. 2002. Дослідження населення кажанів в заплаві Сіверського Донця. *Вісник Луганського пед. ун-ту. Біологічні науки*, № 1 (45): 121–124.
- Ребров, С. 2014. Кажани долини річки Ковсуг (Луганська область). *Праці Теріологічної Школи*, **12**: 111–113. [CrossRef](#)
- Скубак, Є. М., О. І. Бронсков, В. А. Тимошенков, І. В. Загороднюк, Б. Г. Мельниченко, [et al.]. 2017. Клас Ссавці — Mammalia. В кн.: Залевський В. Д., О. І. Бронсков (ред.). *Червона книга Донецької області: тваринний світ*. Вінницька обласна друкарня, Вінниця, 374–407.
- Стрелков, П. П., В. Ю. Ильин. 1990. Рукокрылые (Chiroptera, Vespertilionidae) юга Среднего и Нижнего Поволжья. *Труды ЗИН АН СССР*, **225**: 42–167.
- Benda, P., K. A. Tsytsulina. 2000. Taxonomic revision of *Myotis mystacinus* group (Mammalia: Chiroptera) in the Western Palearctic. *Acta Societatis Zoologicae Bohemicae*, **64**: 331–398.
- Çoraman, E., C. Dietz, Hempel, E. [et al.] 2019. Reticulate evolutionary history of a Western Palearctic bat complex explained by multiple mtDNA introgressions in secondary contacts. *Journal of Biogeography*, **46** (2): 343–354. [CrossRef](#)
- Encarnação, J. A., N. I. Becker. 2020. Daubenton's Bat *Myotis daubentonii* (Kuhl, 1817). In: Hackländer, K., F. E. Zachos (eds). *Handbook of the Mammals of Europe*. Springer, Cham, 1–31. [CrossRef](#)
- Jiang, T. L., J. Feng. 2019. *Myotis davidii*. *The IUCN Red List of Threatened Species 2019*: e.T136250A22003049. [CrossRef](#)
- Matveev, V. A., S. V. Krusko, D. A. Kramarov. 2005. Revalidation of *Myotis petax* Hollister, 1912 and its new status in connection with *M. daubentonii*. *Acta Chiropterologica*, **7** (1): 23–37. [CrossRef](#)
- Salicini, I., C. Ibáñez, J. Juste. 2011. Multilocus phylogeny and species delimitation Within the Natterer's bat species complex in the Western Palearctic. *Molecular Phylogenetics and Evolution*, **61**: 888–898. [CrossRef](#)
- Smirnov, D. G., V. P. Vekhnik, G. S. Dzhamirzoyev, S. V. Titov. 2020. On the taxonomic status of species from the group «*Myotis nattereri*» (Chiroptera, Vespertilionidae) in the Eastern Caucasus. *Nature Conservation Research*, **5** (4): 30–42. [CrossRef](#)
- Zagorodniuk, I., M. Korobchenko. 2009. *Myotis brandtii* (Mammalia) in Eastern Ukraine: a first identification for Luhansk province as a whole. *Vestnik zoologii*, **43** (2): 140.

Резюме

ЗАГОРОДНЮК, І. Види роду *Myotis* сходу України: білі плями біогеографії та поширення видів. — Розглянуто особливості поширення і деякою мірою й проблеми таксономії популяцій кажанів роду *Myotis* (нічниця), поширених на сході України, між Сіверським Дінцем і Азовським морем. Увагу приділено трьом видам — *Myotis nattereri* (s. l.), *M. daubentonii* та *M. aurasceus* (*mystacinus* s. l.). Саме стосовно цих груп існують значні розбіжності в поглядах на поширення, таксономію або номенклатуру, що суттєво позначається на уявленнях про склад місцевої фауни. Наведено й ревізовано дані про поширення видів у регіоні, окреслено межі поширення видів, узагальнено ключові публікації про знахідки видів. Для кожного виду представлено карти поширення в регіоні.